

РАЗВИТИЕ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ И НОВАТА ПАРАДИГМА ПРЕД НЕЯ

Обоснована е необходимостта от радикални промени в икономическата теория. Направена е констатацията, че при натрупаното досега икономическо знание все по-трудно може да се обяснят редица икономически процеси и явления и да се набележат контурите на по-нататъшното развитие на обществото.

Застъпена е идеята за промени в установените в икономическата наука парадигми към сътворяване на знание, съответстващо на съвременната икономическа ситуация, но не само за възраждането, модернизацията и коригирането на съществуващите теории, концепции и модели.

JEL: A11; O11

Икономическото знание и еволюцията на обществото

Икономиката винаги е била и си остава жизнената основа на всяко общество, неговият материален фундамент. За да оцелява и поддържа живота си, още с появата си човекът е трябвало да влиза в отношение с естествената природа и да я приспособява към своите потребности.

С разрастването на човешките общности взаимодействието на човека с естествената природа е придобивало все по-сложен характер. Простото обсебване на даровете на природата ставало все по-невъзможно. Това налагало човекът (общностите) да се движат и преместват в пространството в търсенето на нужните им средства за препитание. Векове и хилядолетия икономиката е съществувала, без човекът да е осъзнавал достатъчно нейното значение за своя живот, така както и днес представителите на животинския свят ползват естествената природа и се приспособяват интуитивно към нея, за да оцеляват. Човекът се е отделил от останалия животински свят едва когато е започнал да приспособява природата към себе си и своите потребности. Появило се е неговото съзнание, което става и повратна точка в жизнената му дейност. Това е моментът, в който той открива за себе си първото оръдие на труда - тоягата (камъка), и започва да го употребява в борбата си за овладяването на естествените природни ресурси. От този момент нататък човекът освен ползвател на естествената природа се превръща и в творец на природната среда (изкуствена природа). Започва натрупването на знание в неговата памет, което става все по-сложно с обогатяването и разширяването на опита му в общуването с естествената природа.

Още първото знание, акумулирано на основата на човешката дейност, става източник на по-добро и рационално взаимодействие с природата (естествена и изкуствена) за увеличаването на производителността на труда.

Богатството започва да расте, потребностите да се задоволяват все по-добре. Скоро се разбира, че ново знание може да се придобие не само в ежедневието човешки опит, а като се манипулира вече натрупаното и се конституира ново, още по-съвършено. Появява се научното знание като антипод на елементарното, раждано в жизнената дейност на хората. Елементарното знание, съпътстващо всяка дейност, се превръща в здравия фундамент на научното (теоретичното) знание посредством системата от понятия, които човек създава в мисловен процес. Това ново теоретично знание става мощният двигател на човешкото благополучие. Човекът започва не само да черпи знание от опита си, но и да сътворява такова чрез трансформиране на вече съществуващото.

Икономическото знание повече не е продукт на взаимодействието на хората с окръжаващата го среда, а е продукт на тяхната собствена мисловна дейност. Вместо в труда и трудовата си дейност човек започва да вижда смисъла на своя живот в творчеството. Възниква нова ситуация, която го освобождава от робската му зависимост от природата и непосилния труд. Човекът за пръв път разбира, че самият той е истинската ценност със своята духовност и креативност, а не онова, което е създадено с негова помощ при взаимодействието му с природата.

*

Икономическото знание се консолидира като наука едва в 1615 г., когато се появява съчинението на Антоан де Монкретиен "Трактат на политическата икономия". На него се дължи разширяването на обхвата на икономическото знание от тесните му "домашни мащаби" до мащабите на "управление на народното стопанство".

В истинска наука обаче икономическото знание се превръща по-късно. Заслугата за това принадлежи (по общо признание на историците на икономическото знание) на Адам Смит, който създава нейния съвременен понятиен апарат (богатство, стока, труд, цена, пари, работна заплата, печалба, капитал и т.н.) и прави опит да го систематизира и да формулира законите, по които протича икономическият процес. Той поставя началото на класическата школа в икономическата наука. За Смит богатството не е просто количеството на материалните блага, с които разполага народът, а само стоквата форма, достъпна за наблюдение като струпване на стоки. От негова гледна точка не е правилно богатството да се идентифицира изключително с натрупването на стоки (както правят много икономисти) - това е само количественият му показател, който трябва да се допълва и от качествен. За Смит основното и успешно развитие на производството се заключава в свободния обмен на изделията между стокопроизводителите. Никой не бива да се намесва в процеса на този обмен, т.е. естественият механизъм за икономически просперитет е пазарът. Капиталът е лостът за развитието на пазара и обогатяването на обществото и затова трябва да се

осигурят условия и неограничена свобода за неговото увеличаване. Смит обаче е разбрал, че за да може обществото да процъфтява, трупането на капитал трябва да се съпътства от повишаване на производителността на труда. Обществен просперитет според него е немислим, когато обществото се поляризира силно на бедни и богати, когато значителна част от населението живее в недоимък и е нещастно.

След Смит икономическото знание се обогатява и развива от Д. Рикардо, който се стреми да проникне в същността на икономическите явления (а не само да ги описва). Той налага много по-голяма строгост и дълбочина в разкриването на икономическите процеси, като допълва Смит с обобщението, че стойността на стоката или количеството на която и да е друга стока, за която тя се обменя, зависи от относителното количество на труда, необходимо за неговото производство, а не от по-голямото или по-малкото възнаграждение, с което се заплаща този труд. Така законът за стойността вече е формулиран и се превръща в крайъгълен камък на икономическата теория. В своите трудове Рикардо отделя голямо внимание на теорията на парите и паричното обръщение, без да види, че от тях произтичат сериозни проблеми в обменния процес. За него капитализмът е най-справедливата обществена система, която ще съществува вечно и ще осигурява възходящ просперитет. Скоро след смъртта му неговите теоретични разбирания са опровергани от разразилата се през 1825 г. икономическа криза. Така възниква първата криза в икономическото знание, което налага да се търсят нови решения и идеи за разкриване и обясняване същността на икономическите процеси. Става ясно, че капиталът не е просто вещ, а отношение между капиталисти и наемни работници. Обектът на икономическите изследвания се разширява и прескача границата на чисто икономическия анализ - в него се вплитат загърбвани дотогава или приемани като даденост социални, политически, психологически и етични елементи.

Сериозен принос в развитието на икономическото знание през XIX век има К. Маркс, който налага широк философски поглед върху икономиката и икономическото знание. Той развива Рикардовата теория за стойността и разработва теорията за принадлежната стойност. За него икономиката е базата върху която се развива обществото, източник на социално-икономическия и духовен просперитет на хората. Със своите теоретични постижения Маркс оставя дълбока следа в икономическите изследвания на XX век. Неговите идеи стават отправна точка за революционни обществени промени. В съзнанието на милиони хора той се утвърждава като гениален икономист и велик философ и социолог - преобразовател на обществото и радетел за постигане на мечтани човешки идеали.

За икономическото знание XX век е благодатно време, свързано с възникване на нови теории, отказ от идеи и генериране на нови концептуални виждания за протичането на обществените и социалните процеси. На критично преосмисляне се подлагат методологически подходи, принципи и

закономерности в протичането на икономическите процеси. Икономическата наука се превъоръжава идейно; възникват нови школи; появяват се нови аналитически техники. Съкровищницата на икономическото знание се обогатява, методологическият и методическият арсенал на икономическата наука става разнообразен, сложен и многоцелен. Учените-икономисти са стимулирани в желанието си да обяснят необяснимото от съществуващото икономическо знание, да открият дълбоките причини за икономическото поведение на хората в постоянно възникващите нови икономически ситуации. Статичният подход се заменя от динамичен. В икономическите изследвания започва да се обръща все по-голямо внимание на многофакторната обусловеност на процесите. Съществуващият фокус изключително върху производствените явления и процеси се премества и в сферата на човешкото поведение.

През XX век творят забележителни теоретици и създатели на нови икономически школи, чиито идеи допълват и коригират някои постановки и постулати на класиците.

На границата между XIX и XX век възниква субективната школа. Нейните представители (К. Менгер, Бьом Баверг, В. Парето и др.) пренасят центъра на тежестта на икономическите изследвания от производството върху потреблението. Със своите идеи и теории те обогатяват значително икономическото знание, правят го по-точно и по-пълно, установяват взаимната зависимост между производство и потребление, открояват водещата роля на потребителското поведение за развитието на икономиката и обществото. Изследователите, принадлежащи към тази школа, разработват съвършени аналитични техники за икономически анализ. Техният стремеж към "чистото икономическо знание" е пословичен - те се занимават с това, което става в ограниченото поле на икономиката, без да се интересуват от влиянията на другите сфери от жизнената дейност на хората. Така икономическата наука се превръща в своеобразна "закрита система", функционираща сама за себе си. Създават се множество теории, използва се прецизен математически апарат за моделиране на едни или други икономически ситуации, но не се достига до категорично и пълно обяснение на икономическото взаимодействие. Всяка теория се оказва вярна само за предпоставените (постулираните) условия при нейното изграждане. В реално функциониращата икономика много ситуации остават неразгадани и необяснени във вариативните си проявления. Теоретичното знание има смисъл и е действено само когато става инструмент за пълно и всеобхватно обяснение на случващото се и за ориентиране в бъдещето.

Икономическата практика на XX век отхвърля редица аксиоми, станали крайъгълни камъни в абстрактното (теоретичното) икономическо знание. Принципът за рационалност в поведението на всеки човек, който е скелетът на всяка икономическа теория (класическа или субективна), не намира пълното си потвърждаване при експериментална проверка. Такава е съдбата

и на принципа на равновесно развитие на икономиката, на стремеж към оптималност, законите на търсенето и предлагането, целевите ориентири на икономическите агенти, причините за конкурентно предимство и др.

Възникналата се в началото на XX век институционална школа (Т. Веблен, У. Митчел и Дж. Команс) обогатява икономическото знание в посока към разкриване ролята и значението на "институтите" за икономическата динамика. Става ясно, че без институционална уредба и при пълна свобода на пазарното взаимодействие в икономиката общественото развитие има своето "прокрустово ложе".

Понятието "институт" се въвежда за пръв път от У. Хамилтън. Според него институтите са словесният символ за по-доброто обозначаване на групите обществени обичаи. Те обозначават преобладаващия и постоянен образ на мислите, който е станал привичен за групата или се е превърнал за народа в обичаи; установяват границите и формите на човешка дейност. Институционализмът наред с критиката на ортодоксалната теория се стреми да преобрази икономическата теория и да я освободи от елементите на абстрактност (характерни особено за субективната школа и икономикса) и ограничената функционална сфера на анализ. В анализа на икономическите процеси институционалистите разкъсват обектно-субектните рамки "ресурси - резултати" и разширяват подхода към изследването на ефективността. Те отделят особено внимание на укрепването на икономическите и правовите норми, които според тях играят изключителна роля в обществената динамика. В изследванията им информационният компонент е принципно важен за ефективната стопанска дейност.

Информационният сектор на икономиката създава среда, в която законът за затихващата доходност повече не действа. Неокласическите критерии за оптимизация на размера на фирмите, разработени на основата на пределните величини за доходите и издръжките, се оказват погрешни и негодни за практическо използване. В институционалната школа вниманието е съсредоточено едновременно и към цялото общество, и към отделни негови части. Така се преодолява едномерният подход в икономическите изследвания и се заменя с многомерен.

В своите разработки представителите на институционалната школа внасят сериозни корективи в теоретичните схващания на класиците от материалистическото и идеалистическото (субективното) направление.

В традиционния институционализъм се оформят четири разновидности (направления): психо-биологическо (Т. Веблен); социално-правово (Дж. Команс); емпирично (У. Митчел); социологическо (Дж. Голбрайт).

Първото направление създава нова теория на институтите. В нея изследователското поле на икономистите е разширено, като е обхваната нова институционална среда, чието влияние става доминиращо в условията на глобализация. Нова формулировка получава проблемът за целеполагането, за моделите и стратегията на социално-икономическото развитие. На критика

се подлагат основни понятия в икономическата теория като еволюция, развитие, институционална стабилност и равновесие. Слага се началото на "нов институционализъм", който дава допълнителен тласък в развитието на теорията и икономическото знание.

Аргументирано е критикувано фундаменталното понятие на неокласиците за рационалния и свободен избор. Под съмнение е поставен и тезисът на неокласиците за стабилно, строго структурирано и с ендегенен характер предпочитание на потребителите. Съществено развитие получават теорията за съгласенията (Л. Тевено, О. Фавро), теорията за регулацията (Р. Буайе), еволюционната теория (Р. Нелсън, С. Уинтер), институционалната компаративистика (П. Грегъри, Р. Стюарт, Я. Корнай, Д. Коландер, А. Гручи).

Съвременният неоинституционализъм има съществен принос за обогатяване на икономическото знание. Появяват се нови теории, които обясняват "необяснени" (или незадоволително обяснени) дотогава икономически ситуации. Сред тях е теорията на Р. Коуз за трансакционните издръжки и за правата на собственост, теорията за оптималния контракт (Дж. Стиглиц, Дж. Кулеман, Й. Макнийл), теорията за обществения избор (Дж. Бюканън, Г. Талъг, М. Олсън), теорията за организацията (Р. Коуз, М. Аоки, О. Уилямсън). Икономическата история получава ново развитие в работите на Д. Норт и Р. Фогел, които стават нобелови лауреати през 1993 г. Нобелова премия получава и Г. Бекер за разпространяването на нетрадиционен икономически подход в различни сфери на човешката дейност.

Подходът на институционалистите се справя с установената от класиците и неокласиците междудисциплинарност и фрагментарност. Преодолява се ограниченият и малко продуктивен поглед върху икономиката и икономическите процеси, отстраняват се много от дефектите на икономическото знание. То става адекватно на новата реалност в обществото, утвърдила се в края на XX век. Икономическото знание попълва арсенала си с нови теории:

- теория за държавните услуги и обществените стоки (Е. Линдал, П. Самуелсън, Дж. Стиглиц);
- теория за обществения избор и приемането на политически решения (К. Биксел, Р. Познър, Р. Мърсейв, Дж. Бюканън, М. Олсън);
- теория за ефективното търсене и бюджетното регулиране (Дж. Кейнс);
- теория за ефективното предлагане и паричното регулиране (Г. Стайн, М. Фридмън);
- икономическа теория за "правата на собственост" (Р. Коуз, А. Оноре);
- теория на политическото влияние (Ж. Ж. Рос);
- теория за дефицитната икономика (Я. Корнай);
- теория за икономическата роля на държавата (А. Пашков, Н. Цаголов);
- теория за оптималното функциониране на икономиката (Л. Канторович, В. Немчинов, Н. Федоренко);
- други теории по частни проблеми.

От възникването си досега икономическата наука търси обяснение на сложните явления и процеси в жизнената дейност на отделния човек и човешките общности в стремежа им да задоволяват своите потребности (материални и духовни). Икономическото знание постоянно се е обогатявало, като е търпяло промяна заедно с промените на средата, която човек е обитавал и същевременно преобразувал. С увеличението на знанието си хората са се сблъскали с нови проблеми, трудностите по разрешаването им са ставали все по-големи и сложни. През миналото столетие икономическата мисъл достига значителни успехи. То се характеризира с по-голяма яснота и разбиране на механизма на взаимодействието на пазарите. Методът за изследване на изолираните пазари е заменен с анализ на общото равновесие с отчитане взаимодействието на взаимно свързаните пазари. Вместо ограничения времеви поглед върху икономиката се акцентира върху стратегическото поведение на икономическите агенти. Информацията се превръща в значим ресурс на икономиката, защото става незаменим източник за разгадаването на поведението на останалите икономически агенти.

Началото на XXI век е една нова, непозната преди икономическа и обществена реалност. В тази реалност става все по-очевидно, че съществуващите икономически знания не могат да обяснят голяма част от фактите, явленията и процесите, с които днес се сблъсква обществото. Икономическата практика гъмжи от проблеми, които чакат своето разумно обяснение. За съвременния човек липсата на достатъчно знание блокира устрема му към благоденствие, удовлетвореност и щастие. Икономическата наука е изправена пред предизвикателството да разкрие интимните механизми на стопанската дейност на човека и по този начин да открие нови хоризонти за икономическа динамика. Това предполага нова парадигма в по-нататъшното ѝ развитие, отказ от много добре известни принципи и теории. Раждането на "ново икономическо знание", неговото утвърждаване и разпространение ще изисква смелост и неординарно мислене. Висш дълг на учените-икономи е да отговорят на предизвикателството на времето със съзнанието, че само по този начин ще се генерира нов импулс в развитието на икономиката и обществото. Нужните предпоставки са налице: солиден теоретичен фундамент, достатъчно амбициозна цел и критична маса креативност.

Нови идеи и концепции в икономическата наука

Развитието на обществото винаги е свързано с отричането на едни "истини" и утвърждаването на други. За основател на теорията на икономическото развитие се приема Йозеф Щумпетер, който, изследвайки икономическата динамика, лансира редица нови идеи. Особено важна е идеята му, коригираща теорията за общото икономическо равновесие, според която икономическата система "в неравновесно състояние" не се връща към предишното си "стационарно състояние", а се издига на качествено ново равнище на развитие при съществено променени количествени

параметри, свързани със спестявания, инвестиции и базисни изменения в основния капитал. За Шумпетер икономическото развитие е свързано със скокообразни преходи. Друга важна негова идея е за механизма на прехода към качествено ново състояние на равновесие на икономическата система, който се заключава в постигането на нова комбинация и по-ефективно използване на наличните ресурси с капиталов и некапиталов характер. Импулсите за развитие се появяват в периоди на криза и депресия, когато се създава благоприятна среда за проява на новаторските способности на човека в широки мащаби. Така в Шумпетеровото разбиране смяната на циклите в икономическото развитие (кризи и подеми) е закономерен процес и израз на самоорганизация на икономиката. Последната се реализира в синергетичния ефект на груповото взаимодействие между хората в период на криза.

Развитието на икономическата наука (както и на всяка друга) се определя от взаимодействието на три момента в системата на знанието: теория, емпирика и обща картина на реалния живот. Всяко нарушаване на статуквото между тези моменти е сигнал за промяна на съществуващата парадигма с нова, защото се появяват нови явления, противоречащи на идеалите, нормите и критериите за научна дейност, и се излиза от рамките на привичното икономическо знание.

В икономическата наука първите признаци за поврат в "парадигмата" се появяват още в средата на миналото столетие, а в началото на XXI век (в новата информационна епоха) това е повече от необходимост. Съществуващите икономически знания настойчиво изискват нов прочит и замяна на старите теории и концепции, за да могат да се обяснят адекватно редица съвременни явления (феномени) и процеси, появили се в икономическото пространство.

Търсенето на нова парадигма в икономическата наука е свързано с трите важни проблема (според американския икономист Тод Сендлер), на които трябва да се намери решение:

- смяната на икономическата формация - края на индустриалното общество и прехода към постиндустриалното общество;
- структурната трансформация на институтите - при неокласиците концепцията за структурата на фирмите е неясна. Само се предполага, че компаниите с неопределена структура контролират вземането на много икономически решения, като интуитивно в икономическите задачи присъства и въпросът за избор на институционална форма. С това се пречи държавното управление да взема верните решения и се дава възможност на политиците да преследват своите собствени интереси за сметка на обществените;
- дали моделите за рационален избор действително отразяват вярно поведението на хората - за разработката на такива модели редица авторитетни учени-икономисти са получили нобелови награди: А. Сен,

Р. Лукас, Р. Коуз, Дж. Мирлис, Г. Бекер, У. Викри, Дж. Хартани. Така без съответна критична оценка тази парадигма е превърната в своеобразно табу. А самата идея за рационалния избор е несъвместима с действително наблюдаваното поведение на хората.

Досега икономическата наука е натрупала значителен обем позитивно знание. То е било и продължава да бъде надежден инструмент за вземане на правилни решения за функционирането на икономиката и затова е нужно да се запази и използва по-нататък както в научните изследвания за обогатяване на теорията, така и в практиката на управление на икономическите процеси. И ако нещо трябва да привлече вниманието ни на учени-икономисти, това са онези теории и концепции, които по същество са обобщение на предположения и догадки. В икономическата наука има твърде много такива теории.

През последните години у нас теорията за пазара и пазарните принципи за регулиране на икономическите процеси стана господстваща. Няма учен-икономист който да не се кълне във вярност и да не е предан последовател на тази теория. (Ако има изключения, те не развалят общата картина.) Забравят се обаче границите, в които пазарът съдейства за развитието и благополучието на обществото. В пазарната икономика целите, които си поставят икономическите агенти, действат в посока към разслоение на обществото и нарушават хармонията в общественото развитие. Тези цели не гарантират благополучието на всички, а само на част от обществените слоеве. Строго погледнато, за отделния човек икономиката е средство за самоосъществяване и благополучие, а не самостоятелна и независима цел.

Пазарната теория предполага еднаква информираност на субектите на пазарната размяна, а тя винаги е асиметрична. Тази теория предполага, че в поведението си човек действа рационално, а на практика се оказва, че това не е така. Един от принципите на пазарния механизъм е за равновесното развитие на икономическата система, който по-скоро е изключение, а не стриктна закономерност. Етиката и моралът са чужди елементи на вътрешния механизъм на действие на пазарното стопанство. За по-голяма част от хората те имат първостепенно значение и са своеобразен компас в поведението им. Пазарната теория се гради върху определеността на протичането на процесите, а в тях по-скоро е втъкана неопределеността. Оставен сам на себе си, пазарният механизъм деформира икономическите структури и в крайна сметка води до аномално и разрушаващо общество бъдеще. Така икономиката, която е призвана да подпомага общественото развитие и да го динамизира, се превръща в непреодолима бариера по неговия естествен път.

Пазарните теории са създадени, за да отговорят на потребностите на утвърждаването и развитието на индустриалното общество. Те са израз на решаването на изключително важни за отделния човек проблеми - тези

за самосъхранението му в естествената природа. В основни линии в повечето страни на света те вече са решени. А това стана възможно благодарение на технологичния напредък и взаимодействието на човека с природата. Този технологичен напредък роди и качествено новите технологии – информационните, и измести човешката дейност от задоволяване предимно на материалните към задоволяване на духовните потребности. Така се откроява и качествено ново стъпало в историята - развитието на човека от експлицитното към имплицитното за него.

Това е началото и на една нова парадигма на икономическото знание. Неговото обогатяване вече не е възможно на старата основа. В съвременната реалност е нужна нова икономическа наука, ново икономическо знание. В документите на редица световни организации от началото на ХХI век се прокламира идеята за икономика на знанието. Това обаче не е модна фраза, а повик за сериозна и продължителна сложна работа по преосмисляне на досегашното икономическо знание, за отсяване от него на редица догми, принципи, закони и инструменти, които във възникналата нова икономическа реалност не могат да дадат задоволителни обяснения на фактите. Това не означава, че е настъпил краят на икономическата наука и икономиката, а е дошло времето да се промени икономическото мислене, което в сегашния си формат е повече вредно, отколкото полезно.

Ако икономическата наука се схваща като наука за взаимодействието между хората в процеса на задоволяване на техните потребности, едва ли може да става дума за отмирането ѝ в близкото или по-далечно бъдеще. Очевидно тезата за отмирането е свързана с ограничено виждане за предмета на тази наука. Привържениците на подобна теза (за отмирането) ограничават предмета на икономическата наука само до материалните потребности, но те са скромна част от общите потребности на човека. При задоволяване на духовните потребности хората също си взаимодействат - произвеждат, разпределят, разменят, потребяват. За извършването на тези различни дейности те влизат в отношения помежду си, сред които се открояват икономическите.

Става ясно, че новата парадигма предполага най-напред виждането за предмета и обхвата на икономическите изследвания да се освободи от съществуващото и широко разпространено разбиране, което свежда границите на икономиката (и икономическата наука) до материалното и отношението на човека към външната природа. В основата на това ново виждане стои проблемът за действителните цели на икономиката в жизнената дейност на човека. Икономиката досега е схващана едностранно като средство за задоволяване единствено (и преди всичко) на материалните потребности на човека и човешките общности. Този подход вече не може да бъде продуктивен и трябва да бъде заменен от многомерен подход.

За съществуващото икономическо знание в ядрото на икономическата динамика стои законът за конкуренцията. Действително в

досегашната история на общественото развитие той е играл (и още продължава да играе) значителна роля. Трябва да се признае, че този закон е фундаментът, върху който са се променяли технологиите и е осъществяван социално-икономическият прогрес. Усъвършенстването на технологиите и тяхното използване са дали възможност ограничените природни ресурси да се усвояват в полза на човека все по-ефективно. Конкурентната борба за тези ресурси се е опосредствала от "хардуерните" продукти на човешката дейност, а не директно от "софтуера" ѝ. Очевидно е дошло времето да се извършат съответните промени в механизма на конкурентната борба. Вероятно това ще донесе допълнителни икономически изгоди и структурни промени в икономиката и институционалната ѝ уредба.

В аксиоматиката на икономическите теории на господстващата икономическа наука стои принципът за рационалност и разбирането, че в своето икономическо поведение всеки човек действа изключително в своя полза. Практиката представя редица примери, които опровергават очакванията за рационалност в поведенческите актове. Ето защо не е чудно, че в икономическата практика много от елементите на фирменото поведение се оказват несъстоятелни, макар да са в съответствие с модни в момента теории и модели. От това губят не само отделни икономически агенти, но и цялата икономика. Приема се, че принципът за рационалност е организиращата спойка на функционирането на икономиката, но на практика придържането стриктно към него води до хаос, безредие и несигурност.

Промяна във вижданията, предлагани от съществуващото икономическо знание, се налага и по проблема за връзката, съответствието и различието между ефективност, разпределение и справедливост. Здравият разум подсказва, че в добре функциониращата икономика ефективността не бива да бъде контрапункт на справедливостта, т.е. етичното и икономическото в механизма на проявата на законите и принципите да действат еднопосочно. При избора на път за развитие икономическата теория дава противоречиви ориентири на управляващите, тъй като ефективното се оказва несправедливо, а справедливото неефективно. С това икономическата наука не е в състояние да изпълни една от своите функции - нормативната (предписващата). За да се защити и да се разграничи от лъженауката, сериозната наука (истинното знание) трябва да намери потвърждение в действителната човешка дейност и нейните специфични особености. Често обаче това не се постига с "предписанията" и "прогнозите" на икономическата наука, което е сигнал за недостатъчно коректно икономическо мислене. След 1968 г. редица авторитетни световни учени обръщат внимание на необходимостта да се промени сериозно икономическото мислене, характерно за индустриализма. Сред тях се открояват Д. Бел, Дж. Голбрайт, П. Дракър, Л. Търоу, Н. Мойсиенко, Ю. Осипов, Д. Нейсбит, Е. Масуда, А. Тофлър, В. Иноземцев, Д. Медоуз,

Дж. Сорос и др. Такива учени, макар и много малко, има и в България. В икономическата литература - наша и чужда, все повече се сочи предметната и методологическа неопределеност, императивно-нормативната насоченост, описателност, политическа емоционалност и емпирична непровереност и недоказаност на твърде много икономически теории, които вместо да избистрят, мътят икономическото знание. Ярък пример за несъстоятелността на тези теории е и боксуването на икономиките на страните, избрали пътя на реформите. По повод господстващата теория на мейнстрийма Хайлбронер пише следното: "Ако се съди за съвременната икономическа теория по нейното философско и историческо съдържание, ние ще бъдем принудени да определим мястото ѝ в надирата, а не в зенита на нейната история" (*Хайлбронер, Р. Л. Экономическая теория как универсальная наука. Т. 1, Thesis, 1993, N 1*).

Изреждането на теории и концепции, които не обясняват достатъчно пълно и добре редица факти и ситуации в сферата на икономиката, може да продължи. Това обаче едва ли е необходимо. Много изследователи могат да потвърдят, че ползвайки съществуващото теоретично икономическо знание, са срещали трудности при обясненията си на определени икономически ситуации. Обикновено се констатира, че съответните теории са логически стройни конструкции, вътрешнохомогенни и непротиворечиви, но всяка теория (или модел) са изградени върху постулирани и недоказани положения. Освен това често явление е да се пренебрегват факти, отклоняващи се от средните характеристики за масата наблюдавани прояви. Методологически обаче това е некоректно, защото най-често израз на новите закономерности в развитието на икономическите процеси са маргиналните иначе факти. Няма съмнение, че съвременната икономическа наука се нуждае от корекция в своите основни допускания (постулати), които при новите икономически реалности се оказват погрешни, измислени и утопични.

Икономическата наука не е алманах от закони, правила и норми, вечно верни и непохватими. Знанието е знание само тогава, когато може да даде отговор на всички въпроси, които човешката дейност поставя без изключването на който и да е факт от нейния обсег. Ако една теория не е в състояние да даде отговор на възникнали в житейската практика въпроси, това означава, че тя е несъстоятелна, а не че фактите са недействителни.

Съвременното развитие поставя редица предизвикателства пред учените-икономисти. Те могат да се овладеят единствено чрез конституирането на нова парадигма на икономическото знание. В рамките на концепциите на съществуващите икономически школи това едва ли е възможно. Козметични промени и допълвания с променливи в известни модели няма да свършат работа. В новата парадигма е необходимо да се вградят не предположения и догадки, а доказани и проверени предпоставки. В нея трябва да доминира разглеждането на икономическата

система в динамика, а не в статика, т.е. статичните анализи да се заменят с динамични и в моделите да се включат възможно най-пълно различни променливи, вкл. и извъникономически. Икономическата система не е закрыта, а открита. Влиянията върху нея не са само икономически, но и социални, политически, етични, психологически. Човекът в своето поведение е не само икономически субект, а системно и органично единство. Той е сплав от отношения не само към външната среда, а и към самия себе си. За него материалното и духовното са неотделими и се проявяват на всяка крачка в поведението му.

В новата парадигма на икономическото знание тези същностни характеристики на човека не трябва повече да се пренебрегват. И може би това е най-важната повеля на времето, в което живеем. За икономическата наука се открива ново неусвоено досега пространство. Новото икономическо знание ще възникне върху здравия фундамент на сътвореното от предшествениците. Наш дълг е да градим върху него и да създадем нужната атмосфера и удобства за безпроблемна, разнообразна и целенасочена дейност в полза на човека - ефективен труд, творческа реализация и благополучен и щастлив живот на всеки и на всяка отделна общност от хора. Задачата е трудна и сложна, но неотложна за времето в съвременните условия и новата икономическа ситуация.

12.VIII.2007 г.